

Pregledni znanstveni članek *Review scientific paper (1.02)*
Besedilo prejeto *Received: 23. 1. 2024; Sprejeto Accepted: 23. 8. 2024*
UDK UDC: 27-277-248.4
DOI: 10.34291/Edinost/79/01/Lulik2
© 2024 Lulik CC BY 4.0

Benjamin Lulik

Sinteza Pavlove teologije o pravičnosti in opravičenju: sodobni uvidi in ekumenske implikacije

*Synthesis of Paul's Theology of Righteousness
and Justification: Contemporary Insights
and Ecumenical Implications*

Izvleček: Ta prispevek raziskuje nauk apostola Pavla o pravičnosti in opravičenju, s poudarkom na forenzičnih, zaveznih, apokaliptičnih in zakramentalnih vidikih njegove teologije. Za ta namen analizira ključne odlomke pisma Rimljanom in Galačanom ter integrira uvide sodobnih teologov: Douglasa Campbella, N. T. Wrighta in papeža Benedikta XVI. Poudarja, da se v središču Pavlove teologije nahajata pojem opravičenja iz vere in preobrazbena moč Božje milosti. Ta razprava pokaže teološko bogastvo Pavlovega razumevanja in hkrati priznava njegov ekumenski potencial. S sintezo teh vidikov si članek prizadeva za celostno razumevanje pavlinske pravičnosti in za prepoznavanje njenega trajnega pomena v sodobnem krščanskem življenju.

Ključne besede: pravičnost, opravičenje, vera, milost, zaveza, apokaliptično, zakramenti, preobrazba, odrešenje, Pavel

Abstract: *This paper explores the Apostle Paul's teachings on righteousness and justification, emphasizing forensic, covenantal, apocalyptic, and sacramental aspects of his theology. Analysing key passages in Romans and Galatians, it integrates insights from contemporary theologians Douglas Campbell, N.T. Wright, and Pope Benedict XVI. Central to Paul's theology is the concept of justification by faith and the transformative power of divine grace. This study highlights the theological richness of Paul's teachings, while also acknowledging their ecumenical potential. By synthesizing these perspectives, the paper offers a comprehensive understanding of Pauline righteousness and its enduring relevance in contemporary Christian life.*

Keywords: *righteousness, justification, faith, grace, covenant, apocalyptic, sacraments, transformation, salvation, Paul*

Uvod

Nauk apostola Pavla o pravičnosti in opravičenju je temelj krščanske teologije in ima velik vpliv na doktrino in prakso Cerkve. V svojih pismih Rimljanom in Galačanom pa tudi v drugih Pavel ubesedi kompleksno in globoko videnje pravičnosti, ki se navezuje na opravičenje po veri in razodeva preobrazbeni učinek Božje milosti. Poleg tega pisma osvetljujejo specifična teološka in etična vprašanja, ki so zaposlovala zgodnje krščanske skupnosti v rimskem cesarstvu. Ponujajo uvide, ki so univerzalnega značaja, saj ostajajo relevantna tudi za sodobni čas.

Ta članek zato sintetizira Pavlov nauk o pravičnosti in opravičenju, kot je še posebej izražen v Pismu Rimljanom in Galačanom, ter vključuje spoznanja sodobnih teologov, kot so Douglas Campbell, N. T. Wright in papež Benedikt XVI. Campbell je zanimiv, ker kritično obravnava tradicionalno (predvsem protestantsko) teorijo opravičenja in zagovarja participativni ter apokaliptični pristop. Medtem Wright poudarja bolj klasično zavezno zvestobo Boga in njegovega ljudstva ter forenzične vidike Božje pravičnosti. Forenzična pravičnost se torej prvenstveno nanaša na dejanje Boga, ko razglasi ljudi za pravične. Zavezni vidiki pravičnosti pa aktivno zadevajo tako Boga, ki se drži svojih obljub, kot tudi Izrael, ki si prizadeva ostati zvest svojemu Gospodu. Razpravo zaokrožuje papež Benedikt XVI., ki se osredotoča na celovito obravnavo Božje milosti, po kateri je opravičenje doseženo s človeškim sodelovanjem preko zakramentov. S preučevanjem teh razlag članek raziskuje, kako lahko Pavlova teologija služi kot temelj za razumevanje forenzičnih, zaveznih, apokaliptičnih in zakramentalnih razsežnosti njegovih nauk. Članek se dotakne tudi vloge Pavlove teologije pri pospeševanju ekumenskega dialoga, kjer nauk o opravičenju postaja sredstvo zблиževanja namesto delitve, kar bi verjetno najbolj ustrezalo tudi samemu Pavlu.

Uvodoma je treba omeniti tudi omejitve te razprave. Čeprav je namen tega prispevka zagotoviti zaokroženo sintezo Pavlovega pojma pravičnosti in opravičenja, je njegov obseg omejen na izbrane odlomke v Pismu Rimljanom in Pismu Galačanom. Ti odlomki, čeprav osrednji, ne zajemajo celotne Pavlove misli o pravičnosti. Ustrezni uvidi iz drugih Pavlovih pisem bodo navedeni predvsem v opombah z namenom zagotavljanja dodatnega besedilnega konteksta, ki podpira glavno razpravo. In čeprav

so obravnavani teologi akademske avtoritete na svojem področju, ne predstavljajo celotnega nabora sodobnih raziskav. Služijo kot reprezentativni model za prikaz različnih poudarkov v sodobnih poskusih teološke analize izjemno kompleksne Pavlove misli. Kljub tem omejitvam skuša prispevek ponuditi smiseln vpogled v Pavlovo teologijo in vsaj nekoliko razjasniti sodobne razprave o veri, milosti in pravičnosti.

1 Pavlovi pogledi o pravičnosti in opravičenju

1.1 Ključne točke v Pismu Rimljanom

Med mnogimi biblijskimi učenjaki in krščanskimi misleci skozi zgodovino vlada splošno soglasje, da je Pismo Rimljanom eno od najvplivnejših besedil zahodnega sveta zaradi svoje temeljne vloge pri oblikovanju osrednjih naukov krščanstva (Hill 2001, 57). Pismo Rimljanom je Pavel napisal okoli leta 57 po Kr., verjetno med svojim bivanjem v Korintu (Apd 20,2-3). Kontekst tega pisma ima korenine v Pavlovih širših misijonarskih načrtih in posebnih zgodovinskih okoliščinah njegovega časa. Pavel se identificira kot avtor na začetku pisma (Rim 1,1), medtem ko je na koncu omenjeno, da je besedilo bilo napisano s pomočjo pisarja po imenu Tertij, kot je bila navada tedanjega časa (Rim 16,22). V času pisanja se je Pavel pripravljala na potovanje v Jeruzalem z zbirko denarja iz grških cerkva, namenjenega pomoči kristjanom judovskega porekla (1 Kor 16,1-4). Ta nabirka je bila za Pavla pomembna, saj je simbolizirala enotnost in solidarnost med verniki iz vrst Judov in Nejudov (Schreiner 2020, 32). Po predaji pomoči je Pavel nameraval obiskati Rim kot vmesni postanek na poti v Španijo, kar je odražalo njegovo poklicanost, da oznanja evangelij tam, kjer Kristus še ni bil poznan (Rim 15,19-24).

Pismo Rimljanom je torej globoko zasidrano v zgodovinskih okoliščinah, vendar tudi presega svoj neposredni kontekst in obravnava univerzalne teološke teme. Krščanska skupnost v Rimu, na katero se Pavel obrača, je bila raznolika, saj so jo sestavljali verniki tako judovskega kot poganškega ozadja. Izvori te skupnosti niso povsem znani. Verjetno se je začela z rimskimi Judi, ki so se spreobrnil na binkošti (Apd 2,10) in svojo vero prinesli nazaj v Rim. Izgon Judov iz Rima, ki ga je izvedel cesar Klavdij okoli leta 49 po Kr., je pustil pomembne posledice za razvoj tamkajšnje

krščanske skupnosti. Ta dogodek je povzročil začasno odsotnost judovskih kristjanov, kar je omogočilo kristjanom iz nejudovskih vrst, da prevzamejo vidnejšo vlogo v skupnosti. Po vrnitvi judovskih kristjanov je tako morda prišlo do napetosti glede spoštovanja judovskih predpisov, vprašanja opravičenja in vključevanja poganskih običajev.¹ (Schreiner 2020, 39–40)

Pismo Rimljanom verjetno odmeva običajne zgodnjekrščanske napetosti med judovskimi in nejudovskimi kristjani, ki so izhajale iz različnih kulturnih ozadij. Pavel si prizadeva uskladiti ta različna obzorja s ciljem spodbujanja enotnosti v Cerkvi. Zagotavlja temeljito razlago evangelija, zlasti glede Mojzesove postave in vloge Izraela v zgodovini odrešenja, da bi poenotil rimsko cerkev in pridobil podporo za svoje poslanstvo v Španiji. V tem oziru je Pismo Rimljanom zasnovano kot osebni nagovor skupnosti v Rimu, ki preide v dodelano teološko razpravo. Nekateri sodobni eksegeti, kot je Schreiner, pa trdijo, da čeprav je pismo obsežnejše od drugih Pavlovih besedil, njegov namen ni podati sistematično teologijo. Tradicionalni pogledi, ki vidijo Pismo Rimljanom kot skorajda dogmatični priročnik, so prikladni, a problematični. Ključni vidiki Pavlovih naukov, kot so evharistija, podrobna ekleziologija in razvita eshatologija, v pismu manjkajo ali so le na kratko omenjeni. Schreiner namesto tega zagovarja, da Pavlov primarni cilj pri pisanju Rimljanom ni, da bi izvedel izčrpno teološko summo, ampak da bi dal Bogu slavo in čast preko spodbujanja enotnosti v Cerkvi in s tem pokazal na izpolnitev Božjih obljub Izraelu. Čeprav je res, da ima Pismo Rimljanom širši obseg kot druga pisma, je njegov namen večplasten in vključuje obravnavo posebnih vprašanj znotraj Rimske cerkve, kot so enost občestva, podpora Pavlovemu poslanstvu in navsezadnje slavljenje Boga (41–48).

Struktura Pavlovega pisma Rimljanom, skupaj z njegovim splošnim sporočilom, nudi poglobljeno raziskovanje moči evangelija in njegovih posledic

1 Krašovec pojasnjuje, da je pri preučevanju kulturnih kontekstov pravičnosti pomembno upoštevati različne vidike. Vsaka primerjava mora zajemati elemente, ki so enaki ali podobni, vendar niso nujno povezani. Kljub podobnostim v predstavah o pravičnosti v politeističnih, panteističnih in monoteističnih kulturah obstajajo tudi temeljne ontološke razlike. V judovski in krščanski veri ter kulturi pravičnost ne pomeni primarno kozmičnega ali družbenega reda, temveč ohranjanje notranjega moralnega čuta, ki se odraža v individualnem značaju in medosebnih odnosih. Kompleksni pojem pravičnosti zajema dve soodvisni razsežnosti: pravičnost duše v posameznikovi osebnosti in pravičnost skupnosti, ki vključuje družbene odnose. Ta vidik dopolnjuje Pavlovo misel v Pismu Rimljanom in Pismu Galačanom, kjer apostol poudarja osebno spreobrnitev in etiko skupnosti, pri čemer pravičnost vključuje moralno integriteto in zvest odnos z Bogom ter drugimi (Krašovec 2014, 17).

tako za Jude kot za pogane. Pismo Rimljanom v svojem jedru govori o razodetju Božje pravičnosti po veri v Jezusa Kristusa. Pavel trdi, da je ta pravičnost dostopna vsem, ki verujejo, presega meje judovske postave in združuje raznoliko skupnost vernikov. V luči teme pravičnosti je pismo mogoče strukturirati v osem poglavitnih delov (50–53).

- 1) *Evangelij kot razodetje Božje pravičnosti (Rim 1,1-17)*: Ta del vključuje uvod, pozdrav, zahvalo in glavno temo. V 1,16-17 Pavel izjavlja, da se ne sramuje evangelija, ker je Božja moč za rešitev vsakogar, ki veruje. Ta odlomek poudarja vsepresežno moč evangelija. Pavel poudarja, da se pravičnost razodeva po veri v Kristusa in da bodo pravični živeli iz vere, s čimer postavlja temelj za svojo trditev, da opravičenje ne poteka po delih postave.²
- 2) *Božja pravičnost v njegovi jezi nad grehom (Rim 1,18–3,20)*: Pavel kritično predstavi tako pogane kot Jude zaradi njihove nepravičnosti. Pojasnjuje, da je Božja jeza upravičena proti vsemu človeštvu zaradi grešnega vedenja in nespoštovanja svetega. V 3,21-26 Pavel pojasnjuje, da je bila Božja pravičnost razodeta ločeno od postave. Ta pravičnost je dana po veri v Jezusa Kristusa vsem, ki verujejo. Odlomek poudarja, da je pravičnost Božji dar, prejet po veri, in ne na podlagi človeških zaslug.³
- 3) *Božja odrešujoča pravičnost (Rim 3,21–4,25)*: Ta del se močno osredotoča na opravičenje po veri. Pavel poudarja, da pravičnost in opravičenje prihajata po veri v Jezusa Kristusa, ne po postavi. Abrahamova vera je zgled za vse vernike, ki dokazuje, da se pravičnost pripisuje veri. Ta na veri temelječa pravičnost je na voljo vsem, tako Judom kot Nejudom, prek vere v Jezusovo vstajenje.
- 4) *Upanje kot rezultat pravičnosti po veri (Rim 5,1–8,39)*: Pavel razpravlja o posledicah opravičenja. To vključuje upanje, zmago nad grehom, uresničenje postave ter zagotovilo Božje ljubezni in odrešenja kljub vsemu trpljenju. Pavel govori o miru in spravi, ki je dana verujočim po Jezusu Kristusu. Pojasnjuje, da vera opravičuje in prinese mir

2 »V njem se namreč razodeva Božja pravičnost, iz vere v vero, kakor je zapisano: Pravični bo živel iz vere.« (Rim 1,17)

3 »Zdaj pa se je brez postave pokazala Božja pravičnost, o kateri pričujejo postava in preroki. Božja pravičnost se daje po veri v Jezusa Kristusa, in sicer vsem, ki verujejo. Ni namreč nobene razlike: saj so vsi grešili in so brez Božje slave, opravičeni pa so zastoj po njegovi milosti, prek odkupitve v Kristusu Jezusu.« (Rim 3,21-24)

- z Bogom, zato se verujoči lahko upravičeno veselijo upanja na Božjo slavo. Poudarjen je preobrazbeni vidik opravičenja, ki osebe pripelje v nov odnos z Bogom, zaznamovan z mirom, upanjem in ljubeznijo.⁴
- 5) *Božja pravičnost do Izraela in poganov (Rim 9,1–11,36)*: Ta del obravnava suvereni načrt Boga za Izrael in vključitev poganov v odrešenje. Pavel raziskuje teme izvolitve, nevere in Božjega usmiljenja v kontekstu odrešenja, ki se oznanja celemu svetu.
 - 6) *Božja pravičnost v vsakdanjem življenju (Rim 12,1–15,13)*: Pavel daje praktična navodila za pravično življenje. Vernike poziva, naj se darujejo kot metaforične žive žrtve, naj ljubijo drug drugega in živijo v harmoniji ter v vsakdanjem ravnanju odsevajo Božjo pravičnost.
 - 7) *Razširitev Božje pravičnosti skozi Pavlovo poslanstvo (Rim 15,14–16,23)*: Pavel razpravlja o svojem poslanstvu širjenja evangelija med pagani. Prav tako pošilja pozdrave različnim sodelavcem in jim izreka priznanje za prispevek k misijonu.
 - 8) *Končni povzetek evangelija o Božji pravičnosti (Rim 16,25-27)*: Ta sklepna doksologija⁵ povzema evangelijsko sporočilo, slavi Božjo modrost in hvali razodetje njegovega odrešenjskega načrta po Jezusu Kristusu. Služi kot primeren zaključek pisma in povzema teme Božje pravičnosti, vere ter univerzalnosti evangelija.

Skozi ta jedrnat pregled strukture lahko zaslutimo globine Pavlovega pisma, ki približa dobrohotno moč evangelija ter poudarja veličino Božje pravičnosti, ki se razodeva in daruje po veri v Jezusa Kristusa. Na pomenljiv način opisuje negativne posledice greha in nujnost opravičenja po veri. To združi s transformativno naravo odrešenja, ki prebujajo novo življenje in prinaša praktične smernice za pravično življenje. S povezovanjem tem Božje pravičnosti, vere in odrešenja Pavel zedinja raznoliko občestvo in poudarja celostno kvaliteto evangelija, ki napolnjuje in izpolnjuje vsako poro človeške eksistence vse do njene najgloblje biti.

4 »Ker smo torej opravičeni iz vere, živimo v miru z Bogom po našem Gospodu Jezusu Kristusu, po katerem se nam je tudi po veri odprl dostop v to milost, v kateri stojimo in se ponašamo z upanjem na Božjo slavo. Pa ne samo to, ampak se celo ponašamo s stiskami, saj vemo, da stiska rodi potrpljenje, potrpljenje preizkušenost, preizkušenost upanje.« (Rim 5,1-4)

5 Doksologija je kratka molitev ali hvalnica, ki izraža Božjo slavo in veličastvo.

1.2 Ključne točke v Pismu Galačanom

Pismo Galačanom je – poleg Pisma Rimljanom ter 1. in 2. pisma Korinčanom – eno izmed štirih Pavlovih »glavnih« pisem. Znano je po svoji jasni in strastni artikulaciji Pavlovega nauka o opravičenju po veri, ločenega od del postave (Bruce 1998, 26). Pavel je pismo napisal kot odgovor na krizo med cerkvami v maloazijski Galatiji, verjetno v poznih 40. ali zgodnjih 50. letih po Kr. Strokovnjaki niso povsem gotovi glede natančnega datuma in geografske lokacije teh skupnosti, ki so se nahajale bodisi v severnem ali južnem delu rimske province Galatije. Mnogi podpirajo tradicionalno mnenje, ki prejemnike postavlja v južni del province, ki ga je Pavel obiskal med svojim prvim misijonarskim potovanjem. Srž konflikta je bil prihod judovskih učiteljev, ki so vztrajali, da se morajo tudi kristjani poganškega porekla držati judovske postave, zlasti obrezovanja, da bi bili resnično rešeni. Ta nauk je neposredno nasprotoval Pavlovemu evangeliju opravičenja po veri, kar ga je spodbudilo, da je napisal to direktno in polemično pismo, da bi ponovno potrdil pravo naravo evangelija in ubranil svojo apostolsko avtoriteto (Moo 2013, 10).

Pavel poudarja, da ljudje vstopijo v krščansko izkušnjo skozi vero in s pomočjo Svetega Duha, ne pa z upoštevanjem judovskih običajev ali Mojzesove postave. Trdi, da so pravi Abrahamovi otroci tisti, ki verujejo v Kristusa, ne pa tisti, ki so obrezani in se natančno držijo judovskih norm. Pavlov odgovor vključuje temeljito razlago evangelija, ki poudarja nezaslužno naravo Božje milosti in nesmiselnost zanašanja na človeška prizadevanja za odrešitev. Poudarja, da je bila postava zgolj začasen ukrep, ki je imel velik duhovni pomen do Kristusovega prihoda. Zdaj pa je vera v Kristusa edino sredstvo za doseganje pravičnosti in opravičenja. Pavel združuje osebno pripoved, teološke argumente in svetopisemska sklicevanja, da bi potrdil svoje trditve. Svoje apostolsko poslanstvo in evangelij, ki ga oznanja, zagovarja s pripovedjo o svojem spreobrnjenju in povezanosti z jeruzalemskimi apostoli. Pavlov ton je direkten in odraža resno grožnjo, ki jo predstavljajo lažni učitelji, ter izraža svojo globoko zaskrbljenost za duhovno dobrobit Galačanov. Za razliko od Pisma Rimljanom, ki ponuja bolj umirjen in obširen teološki diskurz, je Pismo Galačanom napisano v žaru polemike in obravnava specifične zmote, ki so ogrožale celovitost evangelija in obstoj mlade krščanske skupnosti (19–20).

Za namen jedrnatega pregleda Pavlovega sporočila Galačanom lahko pismo strukturiramo v tri dele (Stanton 2001, 52–53):

- 1) *Uvod in osebna izpoved (Gal 1,1–2,21)*: Pismo se začne tako, da Pavel izrazi svojo apostolsko avtoriteto in pripoveduje o svojem spreobrnjenju in odnosu z jeruzalemskimi apostoli. Ta del služi za obrambo njegove misijonske in voditeljske poklicanosti ter evangelija, ki ga oznanja. V 2,16 Pavel trdi, da človek ni opravičen po delih postave, ampak po veri v Jezusa Kristusa.⁶ Ta odlomek je temelj Pavlovega argumenta proti določenim judovskim učiteljem, saj poudarja, da je vera v Kristusa edino sredstvo za doseganje pravičnosti.
- 2) *Osrednja argumentacija (3,1–5,1)*: Pavel poudarja, da se krščansko življenje začne z izkušnjo vere in Duha. Trdi, da so pravi Abrahamovi potomci tisti, ki verujejo v Kristusa, in ne tisti, ki so obrezani ter se držijo postave. V 3,10–14 obravnava pasti postave in odrešitev, ki jo najdemo v Kristusu. Pavel pojasnjuje, da so tisti, ki se zanašajo na postavo, pod prekletstvom, ker je ne morejo popolnoma izpolnjevati. Navaja odlomek 5. Mojzesove knjige, ki pravi, da je preklet vsak, ki ne udejanja tega, kar je zapisano v knjigi postave.⁷ Pavel nato razloži, da je Kristus odrešil ljudi pred prekletstvom postave tako, da je sam postal prekletstvo namesto nas. Ta odlomek poudarja nezadostnost postave za doseganje pravičnosti in nujnost Kristusovega odrešenjskega dela. Pavel trdi, da so ljudje po veri v Kristusa razglašeni za pravične v Božjih očeh in s to vero postanejo člani Božjega ljudstva. Temeljito razlaga evangelij, poudarja moč Božje milosti in nesmiselnost zanašanja na človeška prizadevanja za odrešitev. Pavel poudarja, da je bila postava začasen ukrep do Kristusovega prihoda, zdaj pa je vera v Kristusa edino sredstvo za doseganje pravičnosti in opravičenja.⁸ Za utemeljitev svojega primera uporablja osebni nagovor, izkustvo

6 »Vemo, da človek ni opravičen po delih postave, ampak edinole po veri v Jezusa Kristusa. Zato smo tudi mi začeli verovati v Kristusa Jezusa, da bi bili opravičeni po veri v Kristusa, in ne po delih postave, saj nobeno meso ne bo opravičeno po delih postave.« (Gal 2,16)

7 »Preklet, kdor ne potrjuje besed te postave s tem, da bi jih izpolnjeval!« (5 Mz 27,26)

8 »O nespametni Galačani, le kdo vas je uročil, ko je bil prav vašim očem prikazan Jezus Kristus, in sicer križani? Rad bi izvedel od vas samo tole: ste prejeli Duha zaradi del postave ali zaradi vere v to, kar ste slišali? Tako nespametni ste? Začeli ste z Duhom, zdaj pa končujete z mesom? Ste toliko pretrpeli zaman? Ko bi vsaj bilo zaman! Mar ta, ki vam daje Duha in dela med vami čudeže, to dela zaradi del postave ali zaradi vere v to, kar ste slišali? Tako je bilo z Abrahamom, ki je verjel Bogu in mu je bilo to štetu v pravičnost. Spoznajte vendar, da so Abrahamovi sinovi tisti, ki verujejo.« (Gal 3,1–7)

nagovorjenih, teološke argumente in reference iz hebrejskega Svetega pisma.⁹

- 3) *Evangeljska etika (5,2–6,10)*: Ta del poudarja svobodo, ki jo imajo verniki v Kristusu, in jih poziva, naj vztrajajo in se ne pustijo obremenjevati z jarmom postave.¹⁰ Pavel trdi, da v Kristusu niti obreza niti neobreza nista pomembni; kar šteje, je vera, ki se izraža skozi ljubezen. Poziva Galačane, naj trdno stojijo v tej svobodi, ki jih osvobaja od bremena postave. Na ta način je vzpostavljena nova identiteta vernikov v Kristusu, za katero sta značilni vera in ljubezen. Dihotomija vere in postave je v tem delu močno izražena, dodano pa je še nasprotje med Duhom in mesom.¹¹ Fokus etično čistega življenja je v tem, da morajo osebe vztrajati v Duhu, da ohranijo svoj pravičen status in se veselijo dokončnega opravičenja v končni sodbi, ko bodo združeni s Kristusom. Združitev s Kristusom zato zajema tako opravičenje kot preobrazbo po Duhu, kar tvori temelj Pavlovega teološkega sporočila Galačanom.

Douglas Moo pojasnjuje, da ima opravičenje kljub sodobnim eksegetskim raziskavam, ki poudarjajo teme, kot sta Duh in vključenost v Božje ljudstvo, še vedno osrednje mesto v Pismu Galačanom. Opravičenje je uvedeno kot glavni argument in doseže vrhunec v Pavlovem pozivu Galačanom za življenje po Duhu. Jezik opravičenja se najpogosteje pojavlja na kritičnih točkah pisma, kar poudarja njegov pomen. Moo ugotavlja, da je Pavlova uporaba jezika opravičenja »ofenzivna«, kar pomeni, da aktivno in odločno izpodbija argumente lažnih učiteljev, ki so človeška dela postavljali pred milostni in osvobodilni dar vere. Pavel s tem odpravi

9 Velja omeniti, da v sodobni eksezezi ni popolnega soglasja o točnem sporočilu vseh pomembnih izjav Svetega pisma. Eden od primerov je prav odlomek iz 1 Mz 15,6, ki ga citira Pavel, ko poudarja, da je Abraham veroval v Boga »in mu je bilo to šteto v pravičnost« (Gal 3,6). Pri tem se pojavlja vprašanje, kdo je subjekt pravičnosti, kajti hebrejski izvirnik ni povsem jasen (Klein 2008, 29). Ali je Abraham zaradi svoje vere pripisal pravičnost Bogu ali je Bog zaradi Abrahamove vere njemu pripisal pravičnost? Kljub tem dilemam lahko še vedno zaključimo, da je vera poglobilni hermenevitični ključ za interpretacijo svetopisemskih tem pravičnosti. Najsi je pravičen Bog ali Abraham, za prepoznavanje obojega je potrebna vera.

10 »Kristus nas je osvobodil za svobodo. Zato stojte trdno in se ne dajte ponovno vpreči v jarem sužnosti.« (Gal 5,1)

11 Pavlova uporaba besede »meso« (grško: *σάρξ, sarx*) v Pismu Galačanom zajema kompleksno povezavo konceptov. Predvsem označuje človeško naravo in težnje, ki so v nasprotju z Božjim Duhom, vključno z grešnim vedenjem, moralnimi šibkostmi, zanašanjem na človeški trud in legalizem. Pavlovo glavno sporočilo je, da morajo verniki živeti po Duhu, kar vodi v življenje, ki ga zaznamujejo vrline Duha, in ne slabosti mesa. (Bruce 1998, 235)

zahtevo po religioznem sledenju črk judovske postave. V primerjavi s tem agresivnejšim jezikom pa se pojavlja tudi »obrambni« jezik opravičenja, za katerega je značilna inkluzivnost. Nanaša se na vključevanje poganov v odrešeno Božje ljudstvo in nasprotuje ekskluzivizmu lažnih učiteljev, ki so vztrajali pri natančnem izpolnjevanju judovskih zapovedi. Pavel trdi, da je vera v Kristusa, in ne zanašanje na človeška dela, osnova za vključitev v Božjo družino. To vključujoče sporočilo trdi, da so vsi verujoči, ne glede na svoje etnično poreklo, enakovredni del Božjega ljudstva po veri v Jezusa Kristusa. S tem se odstranijo legalistične ovire za pogane, ki jim odrekajo status pravičnosti in preprečujejo polno udeleženo v življenju cerkve. Pismo Galačanom tako artikulira Pavlov nauk o opravičenju po veri, nasprotuje lažnim naukom in poudarja moč Božje milosti nad človeškimi prizadevanji, ki so zaznamovana s končnostjo in propadom. Pismo tako ostaja osrednjega pomena za razumevanje Pavlove teologije in njenega vpliva na krščanstvo (Moo 2013, 57–58).

1.3 Sinteza ugotovitev iz obeh pisem

Ta sinteza poudarja več ključnih tem in teoloških implikacij, ki so bistvene za razumevanje Pavlovega nauka o pravičnosti in opravičenju. Tako v Pismu Rimljanom kot v Pismu Galačanom Pavlovi nauki o pravičnosti zagotavljajo skladen teološki okvir, ki poudarja osrednjo vlogo vere in Božje milosti pri odrešenju človeštva.¹²

Če primerjamo obe pismi, lahko vidimo medsebojno prepletena izhodišča:

- 1) *Pravičnost kot Božji dar*: Pavel trdi, da je pravičnost Božji dar, prejet po veri v Jezusa Kristusa. Ta pravičnost ni pridobljena s človeškim trdom ali spoštovanjem postave, ampak je podarjena z Božjo milostjo. V Rim 1,16-17 Pavel razlaga, da se pravičnost razodeva skozi evangelij in je dostopna vsem, ki verujejo. Podobno tudi Gal 2,16 poudarja, da opravičenje pride po veri v Kristusa, in ne po delih postave.

¹² Poleg izbranih odlomkov v Pismu Rimljanom in Pismu Galačanom so tu še vrstice ostalih Pavlovih pisem, ki nudijo dodaten kontekst njegovi teologiji opravičenja in jih lahko med ostalim najdemo v: 1 Kor 1,30; 2 Kor 5,21; Fil 3,9; Ef 2,8-9; 1 Tes 5,9; Tit 3,5-7. Ti odlomki kažejo Pavlov dosledni podarek na pravičnosti kot Božjem daru, prejetem po veri v Jezusa Kristusa. Sporočajo moč Božje milosti ter osrednjo vlogo Kristusove smrti in vstajenja pri vernikovem opravičenju in odrešitvi.

- 2) *Osrednja vloga vere*: Vera je osrednjega pomena za Pavlov koncept pravičnosti. V Rim 4 Pavel uporabi primer Abrahama, da ponazori, kako pravičnost prihaja po veri in celo predhaja Mojzesovo postavo. To dokazuje, da je vera, in ne dela postave, osnova za pravičnost. V Gal 3,10-14 Pavel poudarja, da so tisti, ki se zanašajo na dela postave, pod prekletstvom, ker ne morejo vzdrževati tovrstnega prizadevanja. Namesto tega so verniki opravičeni z vero v Kristusovo odrešilno delo.
- 3) *Opravičenje po veri*: Opravičenje ali razglasitev za pravičnega pred Bogom je ključna tema obeh pisem. V Pismu Rimljanom 3,21-26 Pavel opisuje opravičenje kot dar milosti skozi odrešenje, ki je v Kristusu Jezusu. Ta utemeljitev je na voljo vsem, ki verujejo v Jezusa, ne glede na to, ali so Judje ali Nejudje. V Gal 2,16 Pavel poudarja, da nihče ni opravičen po delih postave, ampak po veri v Jezusa Kristusa. Ta odlomek je temeljni kamen Pavlovega argumenta proti Judom, ki so učili, da morajo spreobrnjenci iz poganskih vrst slediti judovskemu zakonu.¹³
- 4) *Omejenost zakona*: Pavel v obeh pismih obravnava omejenost postave. V Rimljanom 7 pojasnjuje, da je postava dobra, saj razkriva greh, vendar ni odrešujoča, saj ne daje moči za premagovanje greha. Zapovedi tako služijo kot poudarek potrebe po rešitelju. V Pismu Galačanom 3,10-14 Pavel podobno pojasnjuje, da zakon prinaša prekletstvo, ker zahteva popolno poslušnost, ki je nihče ne more doseči. Kristusova žrtvena smrt vernike odreši tega prekletstva in poudari nezadostnost postave za doseganje pravičnosti.
- 5) *Svoboda v Kristusu*: Pavlovi nauki o pravičnosti poudarjajo tudi svobodo, ki jo imajo verniki v Kristusu. V Rimljanom 8,1-4 Pavel izjavlja, da ni nobene obsodbe za tiste, ki so v Kristusu, saj so bili osvobojeni postave greha in smrti. V Galačanom 5,1-6 podobno poudarja svobodo od postave, ki jo uživajo verniki. Pavel poziva Galačane, naj trdno stojijo v tej svobodi in se ne vrnejo v jarem suženjstva, ki ga predstavlja zakon.

13 Koncept opravičenja po veri ni prisoten samo pri Pavlu. Krašovec pojasnjuje, da je to temelj celotne novozavezne teologije, ki dela krščanstvo drugačno od drugih religij. Ta koncept vključuje dve božanski dejanji: negativno, ko Bog osvobodi človeštvo greha in njegovih kazni, tako da jih razglasi za pravične; pozitivno, ko Bog pripisuje Kristusovo pravičnost vernikom. Razumevanje opravičenja z vero spodbuja duhovno rast in vodi k posvečenju. Ker je vera bistvena za opravičenje, nastane jasna razlika med verniki, ki veljajo za »pravične«, in neverniki, ki veljajo za »nepravične«. Za človeško pravičnost so značilni vera, zaupanje in odprtost za Božje razodetje. Pavel uporablja izraze, kot je »grešnik«, da poudari splošno človeško grešnost, in poudarja, da človeštvo ne more samo od sebe doseči pravičnosti in potrebuje Božje posredovanje. Vera v Božjo pravičnost naj bi preobrazila človeštvo, saj so ljudje popolnoma odvisni od svojega stvarnika (Krašovec 2020, 58).

- 6) *Edinost vernikov*: Posledice Pavlovih naukov o pravičnosti imajo močne skupnostne implikacije, saj oblikujejo poziv k enotnosti občestva. Pavlovo sporočilo namreč spodbuja edinost vseh vernikov ne glede na njihovo etnično pripadnost. V Rim 3,29-30 apostol potrjuje, da je Bog enako Bog tako Judom kot Nejudom, saj oboje opravičuje z vero. V Gal 3,28 to krepi z navedbo, da v »Kristusu ni ne Juda ne Grka, ne sužnja ne svobodnega, ne moškega ne ženske, kajti vsi so eno v Kristusu Jezusu«. Ta enotnost je ključni vidik Pavlove teologije, saj podira kulturno pogojene ovire in ustvarja raznoliko, a enotno skupnost opravičenih.
- 7) *Etične posledice*: Pavlovo učenje o pravičnosti ima pomembne etične implikacije. Opravičenje po veri vodi v spremenjeno življenje, ki ga zaznamujejo sadovi Duha. V Rimljanom 6,1-14 Pavel pojasnjuje, da morajo verniki, ki so umrli v grehu, zdaj živeti v pravičnosti, omogočeni z vero in krstom, ki služi kot preobrazbena moč Kristusove smrti in vstajenja. V Pismu Galačanom 5,13-26 Pavel primerja dela mesa s sadovi Duha in spodbuja vernike, naj živijo po Duhu in ne zadovoljujejo omejenih želja mesa, zaznamovanega z razpadom. Ta globoka etična sprememba je neposreden rezultat opravičenosti z vero in življenja v Kristusovi svobodi.
- 8) *Milost in identiteta v Kristusu*: Milost je osrednjega pomena za Pavlovo razumevanje pravičnosti. V Rimljanom 5,1-2 Pavel piše, da imajo verniki mir z Bogom po Jezusu Kristusu in so z vero pridobili dostop do te milosti, v kateri zdaj stojijo. Pismo Galačanom 5,4 svari pred padcem od milosti, če bi se poskušali opravičiti z deli postave. Pavlovo sporočilo je jasno: pravičnost in odrešenje sta darili Božje milosti, in ne človeška dosežka. To vernikom zagotavlja varno in trdno identiteto v Kristusu. V Pismu Rimljanom 8,15-17 Pavel govori o vernikih, ki prejmejo Duha posinovljenja, zaradi česar postanejo Božji otroci in Kristusovi dediči.¹⁴ Galačanom 4,6-7 odmeva to zagotovilo, ko kristjanom pravi, da je Bog poslal Duha svojega Sina v njihova srca in jim omogočil, da ga kličejo kar »Abba – Oče«.¹⁵ Ta milostna identiteta, ki je izjemno osebna, intimna

14 »Saj niste prejeli duha suženjstva, da bi spet zapadli v strah, ampak ste prejeli duha posinovljenja, v katerem kličemo: 'Aba, Oče!' Sam Duh pričuje našemu duhu, da smo Božji otroci. In če smo otroci, smo tudi dediči: dediči pri Bogu, sodediči pa s Kristusom, če le trpimo z njim, da bomo z njim tudi poveljani.« (Rim 8,15-17)

15 »Ker pa ste sinovi, je Bog poslal v naša srca Duha svojega Sina, ki vpije: 'Aba, Oče!' Potemtakem nisi več suženj, temveč sin, če pa si sin, si tudi dedič po Bogu.« (Gal 4,6-7)

in hkrati sveta, vernikom zagotavlja njihovo odrešitev in mesto v Božji družini.

- 9) *Prepletenost opravičenja, pravičnosti in presežnost odrešitve*: V Pavlovi teologiji so koncepti pravičnosti, opravičenja in odrešenja tesno prepleteni, a hkrati različni. Pravičnost se nanaša na stanje, ko ljudje gojijo notranjo moralno držo, ki ima svoj izvor v Božji pravičnosti, podeljeni verujočim. Na tej točki se pravičnost poveže z opravičenjem, ki bolj neposredno označuje dejanje Boga, ko grešnika razglasi za pravičnega na podlagi vere v Jezusa Kristusa. Pavel poudarja, da nihče ni opravičen po delih postave, ampak po veri v Jezusa Kristusa, kot je razvidno iz Rim 3,28. Opravičenje lahko razumemo kot pravni izraz, ki pomeni spremembo statusa, ko Bog razglasi verujočo osebo za pravično.¹⁶ (Brown 1997, 208–209)

Odrešenje pa se nanaša na vsesplošno osvoboditev iz greha in njegovih posledic. Zajema tako sedanjo izkušnjo Božjega odrešenjskega dela kot prihodnje upanje na večno življenje, ko bo odrešenje popolnoma realizirano, kar je običajno izraženo kot zveličanje. Odrešenje, tako kot pravičnost, je po veri, ki je milostni Božji dar. Vključuje preobrazbo celotne osebe in je proces, ki vključuje začetno opravičenje, stalno posvečevanje in končno zveličanje. Ključni svetopisemski odlomki, kot sta Rimljanom 5,16 in Efežanom 2,8-9, poudarjajo odrešenje kot obsežen proces delovanja Božje milosti. To je omogočil Kristus s svojo smrtjo in vstajenjem, ki je naredil odrešitev dostopno vsem po veri v osebo in delo Božjega Sina (Donaldson 2001, 52).

Če strnemo, sta opravičenje in pravičnost poseben vidik širšega koncepta odrešenja. Medtem ko se opravičenje nanaša na bolj legalno obarvan položaj vernika pred Bogom, odrešenje vključuje celotno Božje delo, ki človeka privede iz greha v večno življenje. Opravičenje lahko vidimo kot pretekli dogodek, odločilni trenutek, ko Bog razglasi vernike za pravične, medtem ko je odrešenje stalen proces, ki doseže vrhunec v večnem življenju.

16 Analiza Douglasa Mooa potrjuje pomembno prekrivanje dveh besed v Galačanih; *δικαιοσία* (opravičiti) in *δικαιοσύνη* (pravičnost). Nakazuje, da oba izraza zavzemata podoben semantični prostor. To sovpadanje kaže na idejo osebe, ki stoji v pravem položaju pred Bogom. Pavlov jezik s tem močno črpa iz starozaveznih tem o opravičenju, ko GOSPOD po svojem služabniku razglasi vzpostavitev pravice in pravičnosti (1z 49,1-7). V Pismu Galačanom je bil ta hebrejski vidik pravičnosti del običajnega jezika prvih kristjanov, še preden je Pavel napisal svoje pismo. (Moo 2013, 53)

Opravičenje je ključnega pomena za odrešitev, vendar odrešitev zajema več kot le status pravičnega, saj je povezano z duhovno rastjo in končnim zveličanjem. Razumevanje opravičenja pomaga vernikom, da so prepričani o svojem pravičnem položaju pred Bogom, saj vedo, da temelji na veri v Kristusa, in ne na njihovih delih. Nasprotno pa razumevanje odrešitve spodbuja vernike, da aktivno sodelujejo pri svoji duhovni rasti in se veselijo končne odrešitve. Tako sta v Pavlovi teologiji opravičenje in odrešenje globoko prepletena, a različna koncepta. Opravičenje se vzpostavlja kot začetna točka vernikovega novega, pravičnega statusa pred Bogom, odrešenje pa se razodeva kot razvijajoči se proces duhovne poti, na kateri oseba raste v svetosti in hodi proti cilju zveličavne združitve s Kristusom (52–53).

S teološko sintezo nauka o pravičnosti na podlagi pisma Rimljanom in Galačanom lahko zaslutimo koherentnost in globino Pavlove duhovne misli.¹⁷ Obe pismi poudarjata, da je pravičnost Božji dar, prejet po veri v Jezusa Kristusa, in ne po delih postave. Tovrstna sinteza Pavlove misli nam lahko predoči moč vere in milosti v vernikovem življenju in zagotavlja jasen teološki okvir, ki še naprej informira in navdihuje sodobno krščansko misel in prakso. V naslednjem delu tega prispevka si bomo pobližje ogledali implikacije, ki jih globina Pavlove izkušnje in nauka ima za sodobna teološka spraševanja.

2 Sodobni teološki poudarki

Pavlov koncept opravičenja je že več stoletij predmet intenzivnih teoloških razprav. Raymond Brown pojasnjuje, da Pavel uporablja nauk o opravičenju z namenom, da opiše učinek na vernike, ko jim Bog oprostí grehe. To opravičenje ne temelji na njihovi nedolžnosti, temveč na Kristusovi žrtvi (2 Kor 5,21). Nadomešča pravičnost po postavi (Fil 3,6) in je prejeto kot milost ali dar po veri (Rim 3,24-25). Ob natančnejšem branju Pavlovih

17 Dunnova analiza dodatno osvetljuje Pavlovo teologijo, s poudarkom na njeni dinamični in kontekstualni naravi. Dunn poudarja, kako Pavlova teologija združuje temeljne zgodbe o Bogu, Izraelu, Jezusu in Pavlovih lastnih izkušnjah. Pri tem nagovarja večplastno realnost človeške eksistence; njeno podedovano izročilo in tradicijo, globoko osebno in duhovno preobrazbo ter pereča aktualna vprašanja. Ta dinamični pristop omogoča Pavlu, da svoje sporočilo prilagodi posebnim potrebam in težavam vsake skupnosti, hkrati pa ohranja teološko skladnost, zaradi česar so njegovi nauki ustrezni in praktični za vsakodnevno življenje osebe in občestva. (Dunn 1998, 18)

besedil pa se zaplete, saj teologi razpravljajo o tem, ali Pavel vidi to opravičenje zgolj kot formalno, sodno izjavo (tako imenovani forenzični vidik opravičenja) ali kot dejansko preobrazbo verujoče osebe (tako imenovani transformativni in participativni vidik). Možno je trditi, da Božja izjava o opravičenju sama po sebi že vključuje preobrazbeno moč. To pa sproža nadaljnja vprašanja o tem, ali je za spravo z Bogom potrebna dejavna udeležba v procesu preobrazbe in kakšne implikacije ima to za svetopisemsko razumevanje odrešitve, ki je nezasluzeni in milostni dar Boga. Tovrstne razprave pokažejo kompleksnost in večplastnost Pavlovega nauka, ki zajema tako deklarativno kot transformativno razsežnost opravičenja ter odraža niansirano razumevanje pravičnosti in milosti. Ta del članka bo nekoliko približal tovrstne dileme in vprašanja (Brown 1997, 209).

2.1 N. T. Wright o Pavlovem pojmu pravičnosti in opravičenja

N. T. Wright v svoji knjigi *Pavel in Božja zvestoba* ponuja obsežen pregled Pavlove teologije, pri čemer se osredotoča zlasti na koncepte forenzične in zavezne pravičnosti ter opravičenja.¹⁸ Wrightov izvirni prispevek je, da združi legalno-forenzični vidik Božje pravičnosti in zavezni vidik opravičenja, ki se opira na zavezo med Bogom in njegovim izvoljenim ljudstvom. Prikaže, kako delujeta skupaj znotraj Pavlovega širšega teološkega konteksta.

Wright začne z analizo grškega izraza *δικαιοσύνη* (*dikaïosynē*) in hebrejskega izraza *תְּשׁוּבָה* (*tsedaqah*), oba sta prevedena kot »pravičnost«. V hebrejski misli je pravičnost tesno povezana z zavezno zvestobo, s poudarkom na odnosnem in skupnostnem vidiku, ki vključuje usmiljenje, pravičnost in zvestobo Božji zavezi z Izraelom. Ta koncept presega pravno korektnost in zajema širšo dinamiko odnosov, vključno z Božjo zavezo, ki je ključna za urejanje sveta z dejanji pravičnosti in usmiljenja.¹⁹ Grški izraz *dikaïosynē*,

18 N. T. Wright, znan tudi kot Tom Wright, je ugleden poznavalec Nove zaveze, pavlinski teolog in upokojeni anglikanski škof. Wright je avtor več kot 80 knjig, vključno s pomembnimi deli, kot so *Surprised by Hope, The Day the Revolution Began in Paul: A Biography*. Je vodilni zagovornik eksegetskega gibanja Nov pogled na Pavla (The New Perspective on Paul), ki sveže interpretira apostolove spise v njihovem judovskem kontekstu iz prvega stoletja in preizprašuje tradicionalne poglede na opravičenje in odrešitev.

19 Pogled Jožeta Krašoveca na pravičnost (*sdq/sdqh*) dopolnjuje Wrightovo zavezno razlago pravičnosti. Krašovec pojasnjuje, da hebrejski koren za pravičnost skozi celotno Sveto pismo ohranja svoj osnovni pomen. Božja pravičnost je del Božjega načrta za odrešenje in zvestobo svojemu ljudstvu,

uporabljen v Septuaginti (grški prevod hebrejske Biblije) in Novi zavezi, ohranja te hebrejske konotacije, vendar uporablja tudi sodni vidik. V grško-rimski kulturi je pravičnost pomenila pravno poštenost, izpolnjevanje obveznosti in dolžnosti ter najvišjo obliko vrline. Wright pojasnjuje, da Pavlova uporaba *dikaioσynē* odraža vse te vidike: tako hebrejski značaj Božje zaveze v svoji občestveni in odnosni naravi kakor tudi sodno natančnost in etično odličnost Božje pravičnosti. Ta večplastnost je bistvenega pomena za razumevanje Pavlove teologije pravičnosti, saj zajema celostnost Božjih dejanj zvestobe in opravičenja (Wright 2013, 796–797).

2.1.1 Forenzična in zavezna pravičnost

Wright pojasnjuje, da sta zavezna in forenzična pravičnost globoko povezani v Pavlovi misli, kajti zavezni okvir ima pomembne relacijske značilnosti in zagotavlja potreben kontekst za razumevanje forenzičnih razsežnosti Božje pravičnosti. Po Wrightu Pavlova teologija radikalizira zavezno pravičnost tako, da odpira njene forenzične razsežnosti. Pojasnjuje:

Zaveza je bila že izražena v legalnem jeziku sodišča. In ko je on (Pavel) radikaliziral »zavezni« pomen pravičnosti tako enega Boga kot njegovega ljudstva, se je ta pomen odprl in razkril svojo forenzično globino. (2013, 933)

Ta integracija nakazuje, da Božja zavezna zvestoba sama po sebi vključuje forenzični vidik, v katerem Bog deluje kot sodnik, ki razglašča pravičnost. Ta izjava ni le pravno-formalna, temveč je zakoreninjena v zveznem odnosu med Bogom in njegovim ljudstvom.

2.1.2 Forenzična eshatologija

Wright razvija koncept forenzične eshatologije in pojasnjuje, da Božja vloga pravičnega sodnika vključuje nepristransko sodbo in opravičenje verujočih (2013, 935). Pavlova forenzična eshatologija predstavlja stvarnika kot pravičnega sodnika, ki bo obnovil stvarstvo in ob koncu časov sodil nepristransko, kot je izraženo v Rim 2,1-16. Forenzična eshatologija

izraža pa se v neomajni ljubezni, pomoči in zmagi nad nasprotniki. Temelji na Božji suverenosti in ni odvisna od človeških norm ali zaslug. Velja za vse člane ljudstva zaveze, ki se odzivajo z vero in zvestobo. Le človeška nezvestoba je merilo, po katerem se ločijo pravični od krivičnih v odnosu do Božje naklonjenosti. (Krašovec 2020, 9)

tako poudarja, da je Božja sodba usmerjena v prihodnost in je zakoreninjena v njegovih zaveznih obljubah, pri čemer poudarja končno obnovo stvarstva, kjer bo Božja pravičnost v celoti razkrita (Wright 2013, 857). Zvestoba Boga znotraj zaveze in njegova forenzična pravičnost sta prepleteni razsežnosti ene resničnosti odrešenjskega načrta, kjer obe delujeta v smeri rešitve stvarstva pred propadom smrti in zla. Prihod Mesije združuje ta dva vidika in ju obogati z eshatološko globino ter dokazuje večpomenskost Božje pravičnosti. Vsako poenostavljanje in reduciranje Pavlove misli na zgolj en vidik izgubi kompleksno veličino duhovnega sporočila (942).

2.1.3 Wrightovo forenzično opravičenje, ki reformira Lutrovo razlago

V nasprotju s tradicionalnim luteranskim modelom, kjer je opravičenje predvsem deklarativno dejanje Boga, ki pripíše grešniku pravičen status neodvisno od njegovega notranjega stanja, Wrightova razlaga vključuje dodatne dimenzije. Po Wrightu je opravičenje tesno povezano z zvestobo zavezi in vključitvijo v Božje ljudstvo. Poudarja, da opravičenje ni samo pravno-formalna izjava Boga glede statusa osebe, temveč je hkrati participativni proces, v katerem osebe sodelujejo v Kristusovi smrti in vstajenju, kar vodi v dejansko preobrazbo njihovega življenja. Wright poudarja, da je ta preobrazba že zdaj prisotna, vendar bo v polnosti razodeta ob končni sodbi. Verujoči so tako že zdaj opravičeni, vendar njihova opravičenost vključuje dinamiko rasti in spremembe, ki je rezultat delovanja Svetega Duha. To razlikuje Wrightov pogled od Lutrovega, ki opravičenje vidi predvsem kot enkratno in dokončno pravno dejanje brez inherentne preobrazbe. Poleg tega Wright trdi, da opravičenje vključuje izpolnitev Božje obljube Abrahamu in razširitev Božje družine na vse narode, kar je ključni element njegove teologije. Ta širša zavezna in skupnostna dimenzija opravičenja presega klasično luteransko osredotočenost na individualno in pravno stanje grešnika pred Bogom. Združuje legalni, participatorni in transformativni vidik, kar daje opravičenju bolj holističen in dinamičen pomen v primerjavi s tradicionalnim protestantskim modelom (2013, 944–949).

2.1.4 (Novo)zavezno opravičenje

Wright poudarja, da je tovrstno opravičenje umeščeno v širšo zavezno pripoved, ki izpolnjuje Božje obljube o Mesiji. Zavezna izjava o Mesiji je predstavljena skozi evangelij in delo Duha ter ponovljena v življenju

vernikov (2013, 948). Ta vidik poudarja, da je forenzično opravičenje del Božjega zaveznega odnosa z Njegovim ljudstvom, izpolnjenega v Kristusu. Članstvo v tej zavezi vključuje tako forenzične kot participativne vidike, pri čemer Božja razglasitev pravičnosti zajema sodelovanje vernika v življenju Kristusa: »Udeležba pri Mesiji in forenzična izjava pravičnosti sta del ene celote. In ta enotna celota je članstvo v zavezi in njena redefinicija skozi Mesija in Duha.« (990) To razumevanje združuje forenzično utemeljitev s članstvom v skupnosti zaveze, kar kaže, da je biti razglašen za pravičnega hkrati pravni status in realna udeležnost pri odrešilnem delu Jezusa.²⁰

Če povzamemo, Wrightovo raziskovanje forenzične in zavezne pravičnosti ter opravičenja v Pavlovi teologiji razkriva globoko medsebojno povezan okvir. Z integracijo teh razsežnosti Wright poudarja, da sta zvestoba Božje zaveze in forenzična pravičnost del enotnega Božjega načrta za obnovitev stvarstva in rešitev človeštva po Mesiji Jezusu. Forenzična utemeljitev, razumljena kot pravna izjava, je umeščena v širšo zavezno pripoved, ki izpolnjuje Božje obljube in vzpostavlja skupnost verujočih preko udeležbe v odrešenjskem delu Kristusa. Ta celoviti pristop na novo opredeljuje tradicionalne kategorije pravičnosti in opravičenja ter zagotavlja bogatejše razumevanje Pavlove teološke vizije, kjer podobe zaveze in sodstva delujejo skupaj, da razkrijejo globino Božjega odrešenjskega načrta. Wrightova analiza izziva bralce, da vidijo Pavlovo teologijo kot povezano celoto, globoko zakoreninjeno v zavezni zvestobi in forenzični pravičnosti Boga.

20 To razumevanje podpira razprava Bena Witheringtona o konceptih pravičnosti in zveznem nomizmu. Witherington pojasnjuje, kako zavezni nomizem, kot ga je uvedel E. P. Sanders, prikaže, da Judje vstopijo v zavezo po Božji milosti in ostanejo v njej tako, da sledijo postavi. To se ujema s Pavlovim poudarkom v Rimljanom 3,21-26 in Galačanom 2,16, kjer trdi, da je opravičenje dar milosti po veri v Jezusa Kristusa brez razlike med Judom in Nejudom. Witherington pojasnjuje, da so bile Pavlove kritike judovstva usmerjene v specifične razlage, ki so poudarjale človeško delo. Poleg tega Witherington ugotavlja, da se »Božja pravičnost« pogosto nanaša na Božji značaj, izražen v odrešenju in sodbi, kar se ujema s Pavlovim mnenjem, da zakon, čeprav je dober, ne more rešiti, in namesto tega poudarja potrebo po odrešeniku. Pomembno je, da Pavel ne zavrača v celoti vrednosti postave; namesto tega se mu zdi sama po sebi nezadostna za doseganje pravičnosti. Ta vidik podpira Wrightovo stališče, da Pavlova teologija vključuje tako pravno izjavo kot transformativni proces postajanja pravičnega skozi vero, medtem ko še vedno priznava vlogo postave v širšem kontekstu zaveze (Witherington 2004, 346-356).

2.2 Douglas Campbell o apokaliptični razlagi Pavlove teologije

Delo Douglasa A. Campbella²¹ *The Deliverance of God: An Apocalyptic Rereading of Justification in Paul* ponuja celovito kritiko zavezne razlage Pavlovega evangelija, pri čemer poudarja radikalno apokaliptično razumevanje Pavlovega sporočila.²² Campbell trdi, da Pavlova teologija predstavlja globok odmik od tako imenovanega zaveznega nomizma in razodeva radikalno transformativno in brezpogojno naravo odrešenja. Zavezni nomizem je koncept, ki opisuje judovsko prepričanje, da je Božja zaveza z Izraelom osnova za odrešitev, kjer vstop v zavezo temelji na Božji milosti, ostajanje v njej pa vključuje izpolnjevanje postave.²³ Pri poslušnosti postavi pa ne gre za to, da si ljudje zaslužijo odrešitev, temveč da ohranijo svoje mesto v zavezni odnosu z Bogom. Izraz zavezni nomizem je populariziral E. P. Sanders v svojem delu o judovstvu drugega templja in njegovem odnosu do zgodnjega krščanstva, pri čemer je poudaril, da judovska verska praksa ni bila legalistična, ampak je vedno temeljila na Božji milostni zavezi (Sanders 1977, 75–79).²⁴

2.2.1 Kritika zavezne interpretacije

Tovrstna sodobna razlaga, ki je pogosto povezana z »Novim pogledom na Pavla«,²⁵ poudarja torej vlogo zavezne nomizma pri razumevanju

21 Douglas Campbell je teolog in profesor Nove zaveze na Duke Divinity School. Znan je po svojem kritičnem delu o Pavlovi teologiji, zlasti po izzivalnih interpretacijah tradicionalnega nauka o opravičenju. Campbellova pomembna dela vključujejo *The Deliverance of God: An Apocalyptic Rereading of Justification in Paul* in *Pauline Dogmatics: The Triumph of God's Love*.

22 Apokalipsa (iz starogrškega ἀποκάλυψις/*apokálypsis*) pomeni »razodetje, razkritje«. V teologiji označuje razkritje resnic o koncu sveta in usodi človeštva. Nanaša se tudi na literarno zvrst, ki obravnava te tematike. V krščanstvu je najbolj znana knjiga Razodetja, ki opisuje konec sveta, sodbo in drugi prihod Kristusa. Apokaliptična literatura se pojavlja tudi v judovstvu, na primer v Danielovi knjigi.

23 Nomizem (angl. *nomism*) je izpeljanka grške besede »nomos« (νόμος) 'zakon, normativna pravila, običaji'. V kontekstu novozaveznih študij ima pogosto specifični pomen, kjer označuje judovsko postavo, ki vključuje Toro – prvih pet (Mojzesovih) knjig hebrejskega Svetega pisma.

24 Legalizem je pojem, ki se v religijskem kontekstu uporablja za opis pretirano stroge zavezanosti zakonom ali pravilom, pogosto do te mere, da se spregleda duh ali namen teh zakonov ter ignorira notranja motivacija osebe.

25 »The New Perspective on Paul« označuje velik eksegetski premik v razumevanju spisov apostola Pavla, zlasti glede njegovih pogledov na judovstvo in postavo. Ta perspektiva se je začela v poznem 20. stoletju in so jo sprožili učenjaki, kot so E. P. Sanders, James D. G. Dunn in N. T. Wright. Trdi, da Pavlov nauk o opravičenju po veri predvsem obravnava vključevanje poganov v zavezno skupnost in ne nasprotuje judovskemu pogledu na pravičnost. Tradicionalne protestantske razlage, ki prikazujejo judovstvo kot vero samopravičnosti iz človeških del in Pavla kot nasprotnika tej legalistični religiji, veljajo za netočne, saj Pavel nasprotuje le specifičnim izkrivljenim predstavam postave. Za nadaljnje branje gl. E. P. Sanders, *Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion*

Pavlove teologije. Eksegeti, kot je E. P. Sanders, pojasnjujejo, da judovstvo drugega templja v osnovi ni bilo legalistična religija samopravičnosti, ampak vera zavezne milosti, kjer je bila poslušnost postavi odgovor na Božjo zvestobo zavezi in njenim obljubam. Pavlovo kritiko postave lahko s tega vidika razumemo kot kritiko njene zlorabe ali napačnega razumevanja znotraj tega zaveznega konteksta. Toda Campbell kritično ovrednoti to interpretacijo Pavla, ki jo pogosto imenuje »teorija opravičenja«. Opozarja na njene šibkosti, saj zavezno-nomistični model ne more v celoti pojasniti radikalne narave Pavlovega evangelija (Campbell 2009, 574). Trdi, da čeprav ta perspektiva popravlja nekatere napačne predstavitve judovstva, po drugi strani ne prepozna dovolj močno apokaliptičnih razsežnosti Pavlovega sporočila:

Apokaliptični pristop k Pavlu poudarja razodevajočo in zato brez-pogojno naravo njegove soteriologije. V nasprotju s teorijo opravičenja deluje torej nazaj, ne naprej. Spreobrnjenci so v bistvu prestavljeni v novo, krščansko stanje v dogodku milosti—apokaliptičnem trenutku razodetja. (2009, 1159)

Po Campbellu Pavlova teologija ni zgolj preoblikovanje zaveznega nomizma, temveč radikalen prelom od »nomističnega« dela zaveze. Poudarja, da zavezni nomizem ne gre dovolj daleč v priznavanju transformativnih in osvobajajočih vidikov Pavlove soteriologije. Campbell trdi, da je v preučevanju Pavlove teologije pomembno sprejeti ostro dihotomijo in je ne mehčati z nomistično konceptualizacijo. Slednja vidi apostolove na videz legalistične opredelitve judovstva v smislu »del postave« kot problematiziranje, ki gre v smer pravilnejšega razumevanja judovstva drugega templja, ki je »zavezni nomizem«. Toda Campbell zagovarja, da je Pavlov lastni vzorec vere bistveno drugačen od obeh, saj sledi apokaliptični – razodetveni dinamiki, ki povsem spremeni starejša prepričanja. To pomeni, da je Pavlova teologija oblikovana s poudarkom na dramatičnem posegu Boga v zgodovino skozi Kristusovo smrt in vstajenje, kar pomeni konec starega reda in začetek novega stvarjenja (575).

(Minneapolis: Fortress Press, 1977); James D. G. Dunn, *The New Perspective on Paul* (Grand Rapids: Eerdmans, 2007) in N. T. Wright, *What Saint Paul Really Said* (Grand Rapids: Eerdmans, 1997).

Campbell kritizira tudi posebno različico forenzičnega pogleda, imenovano »forenzično povračilo«, za katero trdi, da je v osnovi napačna. Primerja jo s »forenzično-osvobodilno perspektivo«, kjer je Božje opravičenje videti kot učinkujoče dejanje osvoboditve, in ne povračila ali kazni. Po Campbellu forenzično-povračilni model predstavlja Božjo sodbo kot nagrado na temelju Kristusovih zaslug, pripisanih človeku. Vendar ta model ne zajame pravega bistva Pavlovega sporočila. Božje dejanje je odločilno v tem, da Kristus osvobodi človeštvo iz brezbožnega in zaslužjenega stanja. Poudarja, da je Božje opravičenje dejanje dobrohotnosti in osvoboditve, ki razodeva globoko ljubeč značaj Boga s tem, da osvobaja ljudi v Kristusu. To razumevanje ne prikazuje Božje sodbe kot kaznovalnega ukrepa, ampak kot preobražajoče in osvobajajoče dejanje, ki poudarja radikalno in milostno naravo odrešenja v Pavlovi teologiji (857).

2.2.2 Apokaliptični vidik Pavlove teologije

Campbell vidi apokaliptični pogled kot natančnejšo predstavitev Pavlove teologije od nomističnega modela, ki išče pravo različico judovstva v Pavlovih pismih, ali še bolj problematičnega modela, ki išče povračilne vidike. Campbell trdi, da je za apokaliptični dogodek odrešenja značilen brezpogojni Božji poseg, ki razkriva globino človeške nezmožnosti in zahteva transcendentno razrešitev. Ta poseg ni povračilo niti reforma, ampak radikalna preobrazba, ki ljudi osvobaja moči greha. Tovrstni dogodek Campbell opisuje kot »brezpogojen, razodevajoč, preobražajoč in osvobajajoč«, pri čemer poudarja, da Bog sproži to odrešenje iz ljubezni. On je rešitev (2019, 585).

Po Campbellu apokaliptični model razkriva nekakšno »retrospektivno epistemologijo«, kjer je razumevanje predkrščanske situacije osvetljeno predvsem v luči transformativnega dogodka odrešenja (112). Ta dogodek implicira velike ontološke spremembe, pri čemer se posameznikov um preoblikuje v Kristusov um po Duhu. Ta transformacija se ne zgodi le na intelektualni ravni, temveč gre za globoko preobrazbo celotne osebnosti, ki vključuje nov način življenja, miselnosti in etičnega obnašanja v skladu z Božjo voljo (271; Rim 12,2; 1 Kor 2,16; Fil 2,5). Campbell ugotavlja, da ima apokaliptični prikaz Pavlove argumentacije poleg značilnih epistemoloških premikov »pnevmatološke in participativne vzporednice«

(2019, 590).²⁶ S tem je vzpostavljen kontrast tradicionalnemu protestantskemu modelu razumevanja Pavlove misli, ki jo Campbell imenuje »teorija opravičenja«. Slednja temelji na forenzično-povračilnih razlagah, ki Božjo pravičnost in odrešenje predstavljajo kot predpisujočo, pogojevano in osredotočeno na prihodnost. Nasprotno pa apokaliptična interpretacija deluje retrospektivno, izhajajoč iz dogodka razodetja in osvoboditve, ter reinterpreтира pretekle izkušnje v luči nove resničnosti v Kristusu. Campbell trdi, da apokaliptični pristop poudarja »razodetje in brezpogojno naravo Pavlove soteriologije«, ki izhaja iz univerzalne narave preteklega dogodka, da vzpostavi novo realnost odrešenja (595).

2.2.3 Participativna dimenzija vere

Campbell ponuja participativno razumevanje vere, ki osvetli staro dilemo med človeškimi deli in nezasluženo milostjo v novi luči. Kajti vere ne bi smeli razumeti le kot dejanje človeške volje ali intelektualne privolitve, temveč kot globoko sodelovanje v Kristusovi pripovedi. Ta vidik nakazuje, da je krščanska vera dinamična izkušnja, ki jo omogoča Sveti Duh, kjer so verniki pritegnjeni v samo Kristusovo življenje in zgodbo. Krščanska vera zajema več razsežnosti, kot so zaupanje, zvestoba in predanost. Te razsežnosti niso samostojna dejanja, temveč so odraz Kristusove vere. To zrcaljenje Kristusove vere pritegne verujoče, da motrijo njegovo trpljenje in vstajenje, ter poudarja žrtvene in odrešilne vidike Jezusovega življenja. Kristjani niso le sledilci Kristusa v doktrinalno-razumskem smislu, ampak so dejavni udeleženci Kristusove zgodbe, ki še poteka. Ta vključenost vodi vernike v resničnost novega stvarjenja, kot ga pričakuje eshatologija. Kristjani z vero postanejo udeleženci duhovne preobrazbe, kjer sodelujejo v eshatoloških pripovedih, ki presegajo sedanji čas in kažejo na končno izpolnitev Božjega odrešitvenega načrta (2019, 972–973).

Če povzamemo: Campbellova apokaliptična razlaga Pavla se osredotoča na radikalno in transformativno razumevanje opravičenja in odrešenja,

26 Pogled Michaela J. Gorman na teozo dopolnjuje koncept transformativne pravičnosti Douglasa Campbella, saj poudarja, da je osrednja tema v Pismu Rimljanom udeležba v Božjem življenju ali teoza. Gorman trdi, da to sodelovanje vključuje preobražanje v podobnosti z Bogom s transformativno močjo Božje milosti, kar je sam po sebi misijonski proces. Ta perspektiva se ujema s Campbellovim poudarkom na participativni in transformativni naravi Božje pravičnosti, kar nakazuje, da Pavlova teologija vključuje dinamično interakcijo, kjer se verniki preobrazijo v Božjo podobo in sodelujejo pri Božjem poslanstvu v svetu (Gorman 2015, 15–16).

ki se kritično odmika od nomističnih modelov, imenovanih teorija opravičenja. To pomeni, da opravičenje in vera nista primarno razumljena kot legalno dejanje, temveč kot skupnostna izkušnja spremembe in svobode, ki temelji na osebni vključenosti v Kristusovo telo. Krščanska vera se tako kaže kot skupna udeležba pri velikem razodetju Božjega odrešenjskega načrta. Poudarjena je brezpogojna narava Božjega posega v zgodovino ter retrospektivno preoblikovanje vernikovega razumevanja svoje pozicije. Sodobno razumevanje Pavla tako dobi izrazit pečat apokaliptičnega izročila ter temeljito redefinira in rekonstruira tradicionalne zavezne razlage. Vzpostavi se smiseln okvir za razumevanje globine in radikalnosti Pavlovega oznanila svetu (974).

2.3 Benediktova razlaga opravičenja: pomen zakramentov

Kateheze papeža Benedikta XVI. o svetem Pavlu ponujajo celovit pogled, ki poudarja nujnost tako vere kot del skupaj s preobrazbeno močjo milosti in pomenom zakramentov v življenju kristjanov. V nasprotju s forenzičnimi in apokaliptičnimi dilemami, ki prevladujejo v kontekstu protestantske teologije in o katerih razpravljata Wright in Campbell, se Benedikt manj osredotoča na tovrstne vidike. V njegovih katehezah ga zanimajo bolj zakramentalne in pastoralne razsežnosti Pavlove teologije opravičenja. Papež poudarja osrednjo vlogo zakramentov na vernikovi poti, ki omogočajo globlje zedinjenje s Kristusom in Cerkvijo.²⁷ Benediktov pristop hkrati prepoznava potrebo po pastoralni oskrbi, ki vodi vernike pri njihovi duhovni rasti in zagotavlja, da vera ni le intelektualna privolitev, temveč živeta, izkustvena resničnost skozi zakramente in služenje. Pojasnjuje, da mora biti resnična vera preobrazbena in mora voditi v življenje, polno dobrotelčnosti in ljubezni:

27 Benediktovo poudarjanje pomena zakramentov v Pavlovi doktrini opravičenja potrjuje tudi Raymond Brown, ki opozarja na pojav »zgodnjega katolicizma« ž v zgodnjekrščanskih besedilih. To obdobje zaznamujejo visoka ekleziologija, sakramentalizem, hierarhija in dogma, kar predstavlja začetek prepoznavnih značilnosti katoliškega krščanstva. Brown priznava, da nekateri trdijo, da se je ta razvoj začel v drugem stoletju, medtem ko drugi vidijo njegove korenine že v Novi zavezi. Poudarja pomembnost prepoznavanja teh zakramentalnih elementov, da bi uravnotežili in obogatili sodobne teološke perspektive (Brown 1997, 228–230).

Vera, če je resnična, če je realna; postane ljubezen, postane do-
brodelnost, se izraža v ljubezni. Vera brez ljubezni, brez tega sadu,
ne bi bila prava vera. Bila bi mrtva vera. (Benedikt XVI. 2009, 64)

Ta pogled izraža klasičen katoliški nauk, da sta vera in dela neločljiva; prava vera nujno vodi v življenje dobrih del. Toda Benedikt XVI. ob tem opozarja, da izvor opravičenja ni človeški trud, temveč globoka zedinjenost s Kristusom. Pojasnjuje, da se človek ne more opravičiti s svojimi dejanji; namesto tega Bog daje človeštvu svojo pravičnost in ga po veri združuje s Kristusom. To nakazuje večplastno naravo katoliškega razumevanja opravičenja: milost je brezplačni dar od Boga, vendar je človeško sodelovanje bistveno za njeno učinkovitost. Milost spreminja vernike in jim omogoča, da živijo v skladu z Božjo voljo. Osrednje mesto v procesu opravičevanja ima vedno združenost s Kristusom. Skozi to združitev verniki prejmejo Božjo pravičnost, ki ni samo pripisana, ampak podeljena, kar pomeni, da resnično spremeni posameznika. Benedikt XVI. poudarja, da ta preobrazba vključuje celotno osebo, prenavo njenega uma, srca in dejanj, da se uskladijo z Božjo voljo.²⁸ (63–64)

Prenova pa poteka na najbolj temeljit način skozi učinkujočo milost zakramentov. Papeževa razmišljanja glede zakramentov krsta in evharistije zato nudijo širše razumevanje o neločljivi povezanosti zakramentalnih dejanj s Pavlovo teologijo opravičenja in pravičnosti.

2.3.1 Krst: vstop v opravičenje in pravičnost

Krst po Benediktu ni le simbolično dejanje, temveč preobrazbeni dogodek, ki označuje vernikovo smrt v grehu in ponovno rojstvo v življenje milosti. Pojasnjuje, da je »postati kristjan pasiven proces. Samo drugi nas lahko naredi kristjane in ta 'drugi', ki nas dela kristjane, ki nam daje dar vere, je v prvi vrsti skupnost vernikov, Cerkev. Od Cerkve prejmemo vero, krst.« (75)

28 Ta trditev se lahko vidi kot zelo drugačna od Lutrovih razlag. Kot smo že omenjali pri N. T. Wrightu, je Martin Luter trdil, da je pravičnost, ki jo prejmemo od Boga, samo pripisana in ni podeljena na način, ki bi posameznika notranje preobrazil. Po Lutru je pravičnost predvsem pravni status, ki ga Bog pripiše verniku zaradi Kristusovega zaslužnja. Medtem pa Benedikt XVI. govori o pravičnosti kot daru, ki človeka notranje prenavi in ga preobrazi v skladu z Božjo voljo. Po drugi strani pa se Benedikt povsem strinja z Lutrovim poudarkom na primarnem pomenu vere (*sola fide*) za opravičenje in odrešenje, pod pogojem, da vera dejavno deluje skozi ljubezen, kot pojasnjuje Pavel v Gal 5, ko opisuje značilnosti krščanske svobode (Benedikt XVI. 2009, 62–63).

Ta izjava poudarja, da opravičenje in pravičnost prejmemo po milosti, ne pa z individualističnim trudom. To se ujema s Pavlovim naukom, da je opravičenje Božji dar, prejet po veri (Ef 2,8-9). S krstom so verniki združeni s Kristusom v njegovi smrti in vstajenju. Ta zakrament jih uvede v življenje milosti in označuje začetek njihove poti vere in pravičnosti. Benedikt poudarja, da je to združenje s Kristusom v krstu bistvenega pomena za preobrazbo vernika in mu omogoča novo življenje v Kristusu (2 Kor 5,17). Pri krstu je vernikovo staro grešno življenje pokopano s Kristusom in vstane v novo življenje pravičnosti, ko Sveti Duh pooblašča vernike, da živijo v skladu z Božjo voljo (Benedikt XVI. 2009, 75).

2.3.2 Evharistija: zakrament edinosti in daritve

Papež Benedikt XVI. v svojih razmišljanjih o evharistiji poudarja njeno temeljno vlogo pri opravičenju vernika. Evharistija se spominja in prikazuje Kristusovo žrtveno smrt, ki je osrednjega pomena za Pavlov nauk o opravičenju. To se ujema s Pavlovim naukom, da je pravičnost dana po veri v Kristusovo žrtev (Rim 3,21-26). Benedikt pojasnjuje, da je prava žrtev prav ljubezen Sina, ki prenavlja zavezo in začenja novo zgodovino človeštva (Benedikt XVI. 2009, 76). Evharistija zato uteleša skupnostni vidik opravičenja in pravičnosti. Pavlov nauk v Prvem pismu Korinčanom 10,16-17 poudarja, da je evharistija udeležba pri Kristusovem telesu in krvi, zaradi česar mnogi deli postanejo eno telo. Benedikt XVI. to razširi s pojasnilom, da se v evharistiji Kristus združi z vsakim človekom, in po tej združitvi se verniki združijo med seboj. Ta občestveni vidik je ključen za Pavlovo razumevanje Cerkve kot Kristusovega telesa, kjer so vsi člani med seboj povezani in prispevajo k rasti v pravičnosti.

Papež Benedikt XVI. na ta način pojasnjuje preobrazbeno moč evharistije, kjer se pravičnost udejanja z vključenostjo verujočih v Kristusovo telo. Pavlov nauk o opravičenju tako dobi evharistično razsežnost, v kateri verniki postanejo preobraženi del Kristusovega telesa. Ta preobrazba poudarja resničnost opravičenja in pravičnosti v Kristusu ter pričuje o realni udeležbi v Kristusovem življenju. Verujočim daje moč, da svojo vero živijo na konkretne načine (Benedikt XVI. 2009, 76-77).

2.3.3 Etične implikacije

Etična konkretnost zakramentalnosti se kaže v papeževem pozivu, da obhajanje evharistije brez duha solidarnosti pomeni zlorabo zakramenta:

»Kristus in moj bližnji sta v evharistiji neločljiva. In tako smo vsi en kruh in eno telo. Evharistija brez solidarnosti z drugimi je zlorabljen evharistija.« (76) To stališče usklajuje s Pavlovim opominom v 1 Kor 11,27-29, ki svari pred ne vredno udeležbo pri evharistiji. Benedikt poudarja, da resnična pravičnost ne obsega le individualnega odnosa s Kristusom, temveč hkrati zajema etično življenje in pristno ljubezen do drugih. To načelo je zakoreninjeno v ideji, da se vera kaže skozi ljubezen, kot je izraženo v Gal 5,6. Ljubezen, ki je hkrati sad in dokaz pristne vere in opravičenja, je osrednjega pomena za krščansko življenje.

Papež torej opozarja, da evharistija ne le združuje posameznike s Kristusom, ampak jih tudi povezuje med seboj. Ta skupnostni vidik je ključnega pomena, ker so osebe s sprejetjem Kristusa poklicane tudi k edinosti z bližnjim, kar odseva neločljivo vez med Kristusom in človeštvom v evharistiji. Evharistija je prava daritev ljubezni, saj izpolnjuje novo zavezo in prinaša novo zgodovino človeštva. Po tej edinosti postane Cerkev kot Kristusovo telo živ organizem, in ne le institucija. Sodelovanje pri evharistiji vključuje preobrazbo, ki vodi vernike, da darujejo sebe v ljubezni do Boga in bližnjega. V tem oziru papež premosti ostro ločitev vere in del, saj pojasni, da opravičenje po veri dopolnjujejo sadovi Duha, med katerimi so ljubezen, veselje, mir in prijaznost. Te kreposti, ki izhajajo iz vere, so bistvene za življenje po Duhu. Povezava med vero in ljubeznijo je ključnega pomena, saj zagotavlja, da vera ni zgolj intelektualna privolitev, ampak transformativna sila, ki vodi vernike, da ljubijo druge in jim služijo ter tako izpolnjujejo postavbo skozi ljubezen. Končno Benedikt trdi, da je vera, izražena z ljubeznijo in etičnim življenjem, sestavni del krščanskega življenja. Ta pogled se povezuje s Pavlovimi nauki in potrjuje, da pristen odnos s Kristusom sam po sebi vključuje solidarnost, etično vedenje in ljubezen do drugih – znamenja resnične pravičnosti (Benedikt XVI. 2009, 77–78).

Z osredotočanjem na zakramente papež Benedikt XVI. poudarja njihovo ključno vlogo na vernikovi poti vere in pravičnosti. Krst in evharistija nista le simbolična, ampak sta bistveni sredstvi, s katerima se verniki vključijo v življenje Kristusa in Cerkve, preobrazijo po milosti in združijo v Kristusovo telo. Ti zakramenti igrajo ključno vlogo v procesu opravičenja in poudarjajo katoliški nauk, da so vera in dela, milost in zakramenti neločljivo povezani v krščanskem življenju. Zakramentalna teologija bogati

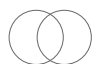
razumevanje Pavlovega nauka o opravičenju s poudarjanjem preobrazbene moči milosti in skupnostne narave vere v življenju Cerkve. Kateheze Benedikta XVI. tako predstavljajo celovit pogled na opravičenje, ki združuje vero, milost, zakramente in etično življenje. Ta pristop zagotavlja globoko razumevanje tega, kako so verniki poklicani živeti svojo vero v dinamičnem in pristnem odnosu z Bogom, ki se nenehno obnavlja in krepi z zakramenti. Papež Benedikt prinaša večje spoštovanje kompleksnosti Pavlove teologije in njenega pomena za sodobno krščansko življenje.

2.4 Primerjalna analiza Wrighta, Campbella in Benedikta o Pavlovi teologiji pravičnosti in opravičenja

Če na podlagi dosedanje razprave primerjamo vse tri teologe, lahko zatrdimo, da vsi priznavajo participativne in transformativne razsežnosti Pavlove misli, čeprav se njihovi pristopi in poudarki razlikujejo. To je deloma posledica protestantskega ozadja Campbella in Wrighta, ki je v kontrastu s katolicizmom Benedikta XVI., vendar to ni tako odločilno, da bi onemogočalo ekumensko resonanco med njimi.

Kot smo videli, Wright ohranja močan forenzični element, pri čemer opravičenje razume kot pravno izjavo, ki izpolnjuje zavezne obljube. Integrira forenzično in zavezno pravičnost v eshatološki okvir ter poudarja zvestobo Božje zaveze in sodno pravičnost. Opravičenje vidi kot razglasitev pravičnosti v kontekstu Božjih zaveznih obljub (Wright 2013, 933). Nasprotno pa Douglas A. Campbell kritizira tradicionalne protestantske interpretacije in predlaga močno apokaliptično gledanje, ki se bolj osredotoča na osvoboditev od sil zla in na vernikov odločni prelom s starimi vzorci mišljenja in življenja. Poudarjen je apokaliptični okvir, pri čemer je dogodek Božjega učlovečenja upodobljen kot radikalen poseg v zgodovino, ki osvobaja človeštvo moči greha in smrti (Campbell 2009, 1159).

Poudarek papeža Benedikta XVI. na participativnem vidiku zakramentov se ujema z obema protestantsko usmerjenima teologoma. Papež v svojih katehezah o Pavlu dopolni zavezno razumevanje opravičenja tako, da ga obogati z zakramentalno razsežnostjo, s poudarkom na preobrazbeni moči milosti in zedinjenosti vernika s Kristusom po krstu in evharistiji. Pri vseh treh teologih lahko najdemo soglasje, da krst in evharistija omogočata

vernikom udeležbo pri osvobajajoči moči Kristusove žrtve, pri čemer je vključena tako deklarativna kot participativna razsežnost opravičenja.

Wright poudarja, da zakramenti, zlasti krst, naredijo Božjo izjavo opravičenja oprijemljivo in vidno ter spremenijo Božjo besedo v konkretno dejanje. Človeško dejanje krsta se poveže z delom Duha in z Jezusovim vstajenjem, kar označuje vernikov novi dejanski položaj pravičnosti, ko stoji na tleh vstajenja. Wright prepoznava Pavlovo osredotočenost na opravičenje po veri, pri čemer krst služi kot javna deklaracija sodelovanja pri Jezusovi smrti in vstajenju (Wright 2013, 962–964).

Podobno tudi Campbell vidi zakramente kot močne simbole odrešenja s karakteristiko dejavne udeležbe, in ne le kot simbolično reprezentacijo evangeljske zgodbe. Kritizira tradicionalne protestantske poglede, ker so osiromašeni in omejeni, ter se zavzema za bogatejšo teologijo, kjer zakramenti predstavljajo čudežno vpletenost v Kristusovo smrt in vstajenje, kar zagotavlja globlje, participativno razumevanje odrešenja (Campbell 2009, 298).

Po drugi strani pa lahko tako pri Wrightu kot pri Campbellu še vedno opazimo manjše osredotočanje na pomen zakramentov za opravičenje, če ju primerjamo s papežem Benediktom XVI. Papež skladno s katoliško tradicijo vrednoti zakramente na posebej izrazit način, saj jih vidi kot najvišje sredstvo milosti, ki uresničuje vernikovo opravičenje in preobrazbo. Krst uvaja vernike v življenje milosti, kar označuje začetek njihove poti vere in pravičnosti, medtem ko evharistija uteleša skupnostni vidik opravičenja in pravičnosti (Benedikt XVI. 2009, 76–77).

Pri vseh obravnavanih teologih lahko najdemo skupno misel, da opravičenje vodi k etičnemu življenju in ljubezni do drugih. Wright in Benedikt XVI. poudarjata, da se mora vera izražati skozi konkretno etično prakso, kar odraža novozavezni nauk, da je vera brez del mrtva (Benedikt XVI. 2009, 77; Wright 2013, 442). Campbell poudarja pomen skupnostne in participativne izkušnje vere, kjer opravičenje in etično življenje nista ločena, temveč združena v skupno izkušnjo znotraj Kristusovega telesa. Po Campbellu teorija opravičenja ni dovolj, če se ne poveže s konkretnim etičnim življenjem in zavezanostjo krščanski skupnosti (Campbell 2009, 299–300). Vsi trije teologi kljub različnim cerkvenim ozadjem tako skupaj bogatijo

razumevanje Pavlove kompleksne teološke vizije in zagotavljajo celovit pogled na opravičenje, ki združuje forenzične, zavezne in participativne razsežnosti. Potrjujejo globino Pavlove teološke misli, ki nudi neizčrpen vir refleksije in neusahljiv navdih za življenje pod obzorjem odrešujoče milosti in ljubezni Najvišjega.

2.5 Pavlov odnos do judovstva: podlaga za dialog in ekumenizem

Dobro je omeniti, da je Pavlova teologija opravičenja globoko zakoreninjena v njegovem judovskem ozadju, kar pomembno vpliva na njegovo razumevanje in razlago pravičnosti in postave. Tega se zavedajo tudi Wright, Campbell in papež Benedikt XVI., ko govorijo o Pavlovem odnosu do judovstva. Njihovi prej opisani teološki poudarki nudijo iztočnice za vrednotenje hebrejskih korenin Pavlove misli.

Wright v duhu svoje zavezne razlage poudarja, da je Pavel videl Jezusa kot izpolnitev judovske zaveze, in ne kot zavračanje judovstva. Pavlovo sporočilo je govorilo o obnovitvi zaveze z Izraelom po Mesiju, Jezusu Kristusu. Wright trdi, da se je Pavlova kritika judovstva nanašala na ekskluzivno razumljeno vero. Nasprotno temu je zagovarjal eshatološko izpolnitev v Kristusu, ki je razširil obljube zaveze na vse narode, ne le na etnični Izrael. Pavel je strastno verjel, da je nova zaveza inkluzivna, saj vključuje pogane v vseobsegajoče mesijanske obljube, ki so prvotno bile dane Izraelu (Wright 2013, 362).

Campbell, kot smo videli, predstavlja radikalen apokaliptični pristop, pri čemer je Pavlova teologija razumljena kot radikalen odmik od zakonsko interpretirane zaveze. Trdi, da Pavlovo srečanje s Kristusom predstavlja eshatološki premik, ki na novo definira odnos med postavo in vero: razodetje osvobajajoče moči vere premaga pogojujočo moč postave. Po drugi strani pa Campbell kritizira stare protestantske razlage opravičenja med drugim tudi zaradi vsiljevanja monolitnega pogleda na judovstvo, ki je pogosto označeno kot legalistična in represivna vera. Namesto tega vidi Pavlovo kritiko kot zavrnitev povračilnih interpretacij postave in zaveze,

ne pa kot zavrnitev celotne legitimnosti judovske vere (Campbell 2009, 767).²⁹

Benedikt XVI. je podobnega mnenja kot Wright in poudarja tako kontinuiteto kot spremembo znotraj Pavlovega odnosa do judovstva. Na Pavlov premik gleda kot na priznanje izpolnitve judovskih eshatoloških upov v Kristusu. Namen Tore je bil začasen in je kazal na končno razodetje v Jezusu. Pavlova teologija govori o vključujoči novi zavezi po veri v Kristusa, ki presega etnične meje. Benedikt pojasnjuje, da je s Kristusom Izraelov Bog postal Bog vseh ljudstev, ki je podrl ovire med Judi in pogani (Benedikt XVI. 2009, 62).

Razberemo lahko, da se kljub nekaterim razlikam v poudarkih Wright, Campbell in Benedikt XVI. strinjajo v več ključnih točkah glede Pavlovega pogleda na judovstvo. Vsi trije teologi priznavajo, da Pavlovo razmišljanje ostaja globoko zakoreninjeno v judovski tradiciji, saj vidi Jezusa kot izpolnitev, in ne zavrnitev judovstva. Poudarjajo eshatološko razsežnost Pavlove teologije, kjer je Pavel videl Kristusov prihod kot pomemben dogodek, ki izpolnjuje obljube, dane Izraelu. Vsi trdijo, da Pavlovo sporočilo govori o obnovitvi Božje zaveze z Izraelom, in ne o zamenjavi judovstva z novo religijo. Strinjajo se, da je Pavel verjel, da je nova zaveza s Kristusom vključujoča in sega onkraj etničnega Izraela, da vključi vse narode v odrešenski načrt. Obravnavani teologi izražajo konsenz, da je Pavel na novo razložil stare hebrejske teme v luči Kristusa. Videl jih je kot pomembne v njihovem prvotnem kontekstu, a na novo opredeljene z resničnostjo življenja v Kristusu. Jezus je izpolnitev judovske postave in vrhunec izraelske zgodbe.³⁰

29 Namesto tega Campbell priznava močan vpliv judovstva drugega templja, zlasti njegove apokaliptične razsežnosti. Slednje so poudarjale Božje posredovanje, kozmične bitke med dobrim in zlim ter končno odrešitev. Campbell kritizira napačne predstavitve judovstva ter poudarja transformativne in osvobajajoče vidike Pavlove soteriologije, ki prikazuje kontinuiteto z judovskimi apokaliptičnimi pričakovanji Božjega delovanja in prenove. Kot razpravlja Campbell: »The constituents of Paul's thinking [...] bear the clear stamp of a great Jewish heritage: monotheism, providence and even election; the contrast between two ages, one eschatological; the evil heart of man known to the Jewish apocalyptic books; the devastating effects of the sin of Adam, namely, death; the roles of angels and demons; and the importance of the Scriptures.« (Campbell 2009, 261)

30 To dodatno potrjuje Matjaž, ki trdi, da je treba Pavlovo teologijo razumeti v širšem kontekstu judovske tradicije. Pavel na postavo ni gledal kot na sredstvo za doseg opravičenja, temveč kot na temeljno Božje razodetje, ki je vzpostavilo njegovo izvoljeno ljudstvo. Nova perspektiva o Pavlu (NPP) umešča apostola v njegov judovski kontekst, spodbija tradicionalne interpretacije, ki ga prikazujejo kot nasprotnika judovskega zakona, in poudarja kontinuiteto med Pavlovo teologijo in judovsko

Na podlagi tega razumevanja se lahko vrnemo k Pismu Rimljanom, saj slednje na splošno velja za Pavlovo največje delo, ki uteleša vrhunec njegove zrele teološke misli, vključno z njegovim pogledom na judovstvo. Med protestanti je to pismo še posebej cenjeno in natančno preučevano. Rimljani so pomembno oblikovali reformacijsko vizijo krščanstva kot sprejetja Božje milosti po veri. Nasprotno pa je mnoge bralce, od Markiona naprej, napeljalo k temu, da so na judovstvo gledali kot na krivo vero, ki temelji na zaslugah in delih ter ni vredna krščanske pozornosti. Tovrstna ignoranca je vlivala dodatno olje na ogenj protestantsko-katoliških polemik in judovsko-krščanskih sporov. Katoliki so dolgo dvomili o pravilnosti protestantskih razlag pisma Rimljanov in pogosto navajali kanonični protest, ki ga najdemo v Jakobu 2,14-26. Medtem so Judje zavračali negativen prikaz svoje teologije v Pavlovih pismih ali bolje rečeno – problematično razlago Pavlovega nauka. Šele pred kratkim, z ekumenskimi prizadevanji po drugem vatikanskem koncilu in medversko zavestjo po holokavstu, so ti stari in težavni interpretativni modeli začeli razpadati. Tako katoliški kot protestantski učenjaki si danes prizadevajo presegati prejšnje meje, ko vrednotijo apostolova besedila z novo resnostjo, kar prinaša velik napredek v študiju Nove zaveze. (Hill 2001, 57)

Pavlova pisma imajo torej še naprej osrednje mesto v krščanski teološki refleksiji in samorazumevanju. Postajajo osnova za ekumenski in celo medverski dialog, kar je pomemben premik od preteklosti, ko so bile Pavlove misli zlorabljene v kontekstu verskih konfliktov. Ta sprememba še posebej odmeva v *Skupni izjavi o nauku o opravičenju*, v kateri se luteranski in katoliški teologi strinjajo glede učenja Nove zaveze (in Pavla), da so »vsi ljudje popolnoma odvisni od odrešilne Božje milosti za svoje odrešenje« (Svetovna luteranska zveza in Katoliška cerkev 1997, 14-21). To dopolnjuje vizijo koncilskega dokumenta *Nostra Aetate*, ki svoj poziv k medverskemu dialogu med drugim gradi tudi na podlagi Pavlovega poudarjanja usmiljenja in medsebojnega spoštovanja (NA 5). Ta sporočila skupaj poudarjajo

traducijo. Rekontekstualizirano razumevanje Pavla, zlasti iz Pisma Galačanom, lahko spodbudi izboljšane krščansko-judovske odnose s poudarjanjem skupnih teoloških temeljev in spoštljivega dialoga. Pavlovo osrednje sporočilo v Gal se vrti okoli opravičenja po veri in moči Kristusove smrti in vstajenja. Njegova kritika »del postave« v Gal je ciljala na doseganje pravičnosti ločeno od vere, ne pa na samo postavo. Ta premik v razumevanju Pavlovih spisov vpliva na sodobno krščansko teologijo in medverske dialoge ter spodbuja ponovno vrednotenje doktrin za boljše teološko razumevanje (Matjaž 2020, 67-69).

pomen sprave in dialoga pri spodbujanju produktivnih odnosov tako med različnimi cerkvami kot religijami. Odmeva pomembna sprememba pri uporabi Pavlovih pisem kot temelja za ekumenski in medverski dialog.

Kot že opisano, so podobni tudi vidiki Wrighta, Campbella in Benedikta XVI., ki vidijo Pavlovo misel kot ukoreninjeno v judovski tradiciji in usmerjeno v prenavo in povezanost na podlagi nezaslužnega daru Božje milosti in opravičenja. Pavlova misel na neki način postaja to, kar si je vedno želel – pot do združitve med različnimi člani svetovne cerkve. Njegova povezovalna moč je očitna, ko spodbuja razumevanje, dialog in spravo med različnimi krščanskimi stališči ter med kristjani in Judi. Vsi trije učenjaki tako priznavajo kompleksnost Pavlovega nauka, pri čemer ugotavljajo, da njegove kritike človeških del niso bile obsodbe religije, temveč del širšega teološkega in eshatološkega okvira. Ta pristop zagotavlja celovito razumevanje Pavlovih pogledov, pri čemer poudarja pomen zgodovinskega konteksta ter izpolnitve in preobrazbe skozi Kristusa. Pavlova združevalna vizija, kot je povzeta v njegovih pismih, še naprej navdihuje prizadevanja za večjo enotnost znotraj svetovne cerkve in zunaj nje.

Sklep

Ta razprava je raziskovala nauk apostola Pavla o pravičnosti in opravičenju v njegovih pismih Rimljanom in Galačanom, pri čemer je vključila poglede sodobnih teologov Douglasa Campbella, N. T. Wrighta in papeža Benedikta XVI. Pavlov nauk o pravičnosti, kot je predstavljen v Rimljanom in Galačanom, uči, da je pravičnost Božji dar, prejet po veri v Jezusa Kristusa, neodvisno od človeških zaslug ali spoštovanja postave. Ta pravičnost je zakoreninjena v Božji milosti, ki poudarja preobrazbeno moč vere. Campbellov participativni in apokaliptični model poudarja dinamično in eshatološko naravo božjega posega, medtem ko Wrightova osredotočenost na zavezno zvestobo in forenzično pravičnost zagotavlja zgodovinski in pripovedni kontekst. Zakramentalni poudarek papeža Benedikta XVI. povezuje Božjo milost s človeškim sodelovanjem, kar bogati razumevanje opravičenja in pravičnosti. S sintezo teh pogledov je prispevek približal večplastno naravo Pavlovega pojma pravičnosti. Apostolovi nauki tako zajemajo teme Božje milosti, človeškega odziva in nezaslužno moč vere ter poudarjajo etično in skupnostno razsežnost opravičenja. Ponujajo celovit

pogled na opravičenje, ki vključuje preobrazbo posameznika, skupnostno identiteto in etično prakso.

Posledice teh ugotovitev za sodobno teologijo so globoke. Pozivajo k ponovnemu poudarjanju dejavne narave vere in milosti ter pomembnosti skupnostnega in zakramentalnega življenja ter k etičnemu uresničevanju pravičnosti v krščanski praksi. Poleg tega je nakazan tudi potencial Pavlove teologije za spodbujanje ekumenskega in medverskega dialoga. Teološke podobnosti in razlike, ki so jih izrazili Wright, Campbell in Benedikt XVI., prikazujejo, kako lahko Pavlovi nauki premostijo doktrinarne razkole in spodbujajo globlje razumevanje vere in milosti. Na ta način Pavlov nauk o opravičenju in pravičnosti postaja gradnik harmoničnih odnosov znotraj krščanske skupnosti in navzven.

Kratica

NA Drugi vatikanski koncil 1965 [*Nostra aetate*]

Reference

- Benedikt XVI.** 2009. *Saint Paul*. San Francisco: Ignatius Press.
- Brown, Raymond E.** 1997. *An Introduction to the New Testament*. New Haven: Yale University Press.
- Bruce, F. F.** 1998. *The Epistle to the Galatians: A commentary on the Greek text*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Campbell, Douglas A.** 2009. *The Deliverance of God: An Apocalyptic Rereading of Justification in Paul*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Donaldson, Terrence L.** 2001. Introduction to the Pauline Corpus. V: John Muddiman in John Barton, ur. *The Pauline Epistles: The Oxford Bible Commentary*, 27–56. Oxford: Oxford University Press.
- Drugi vatikanski koncil.** 1965. *Nostra Aetate*. Rim: Sveti sedež.
- Dunn, James D. G.** 1998. *The Theology of Paul the Apostle*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Gorman, Michael J.** 2015. *Becoming the Gospel: Paul, Participation, and Mission*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Hill, Craig C.** 2001. Romans. V: John Muddiman in John Barton, ur. *The Pauline Epistles: The Oxford Bible Commentary*, 57–91. Oxford: Oxford University Press.
- Klein, Daniel.** 2008. Who counted righteousness to whom? Two clashing views by Shadal on Genesis 15:6. *Jewish Bible Quarterly* 36/1: 28–32.
- Krašovec, Jože.** 2014. Komparativna presoja koncepta pravičnosti v antiki. *Edinost in dialog* 69/1–2: 17–31.
- . 2020. Od simbola besede v Svetem pismu do teologije o opravičenju. *Bogoslovni vestnik* 80/1: 49–61.
- Matjaž, Maksimilijan.** 2020. Pavlovo razumevanje postave in del postave v Pismu Galačanom: *The New Perspective on Paul* in nov pogled na Pavlov odnos do judovstva. *Edinost in dialog* 75/2: 51–71.
- Moo, Douglas J.** 2013. *Galatians: Baker Exegetic Commentary on the New Testament*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Sanders, E. P.** 1977. *Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion*. Minneapolis: Fortress Press.
- Schreiner, Thomas R.** 2020. *Paul, Apostle of God's Glory in Christ*. Downers Grove: Inter Varsity Press.
- Stanton, G. N.** 2001. Galatians. V: John Muddiman in John Barton, ur. *The Pauline Epistles: The Oxford Bible Commentary*, 151–169. Oxford: Oxford University Press.
- Svetovna luteranska zveza in Katoliška cerkev.** 1999. *Skupna izjava o nauku o opravičenju*. Rim: Sveti sedež.
- Witherington, Ben III.** 2004. *Paul's Letter to the Romans: A Socio-Rhetorical Commentary*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Wright, N. T.** 2013. *Paul and the Faithfulness of God*. Minneapolis: Fortress Press.

